

VÉLEMÉNY

Károly Krisztina a „**Szövegkoherencia a fordításban**” című disszertációjáról

Bevezetőül szeretném hangsúlyozni, hogy a jelölt által választott és feldolgozott téma nemcsak komoly elméleti felkészülést, hanem a gazdag szakirodalom ismeretét is feltételezi. Munkájában a szerző széleskörűen támaszkodik a szakirodalomra, de kétségkívül nagy szerepet játszanak benne saját elgondolásai is. A disszertáció jól beleilleszkedik azokba a tudományos szövegelméleti és kontrasztív szemantikai kutatásokba is, amelyeknek célja a transzlatorika, a szemantika és a pragmatika alapvető fogalmainak, valamint módszertani bázisának továbbfejlesztése, pontosítása, tökéletesítése. Bevezetőül hozzá kell tennem azt is, hogy a szóban forgó disszertációt Klaudy Kinga az MTA doktora és Tolcsvai Nagy Gábor az MTA levelező tagja előzetesen lektorálták.

Mint ismeretes, különböző transzlatorikus rendszerek léteznek, amelyekre az absztrakció különböző foka jellemző. Az általános transzlatorikus rendszernek a legmagasabb absztrakció foka felel meg. Ennek a rendszernek a konkrét realizációi (variánsai, alrendszerek) konkrét individuálisan meghatározott elemekből tevődnek össze. A transzlatorikus alrendszereket például olyan tényezők alapján lehet megkülönböztetni, mint: az elsődleges adó, fordító és a terminális vevő között megvalósuló kapcsolat; az audiális és/vagy vizuális értelemben vett közvetlen kapcsolat; olyan kapcsolat, amely az írott szöveg segítségével jön létre, az elsődleges adó és a terminális vevő jelenléte nélkül, stb. Hozzá kell tenni, hogy a transzlatorika interdiszciplináris tudományág, de nem eklektikusan összerakott diszciplína, mivel van saját specifikus tárgya, és a kutatásait vagy saját maga kezdeményezi és végzi el, vagy más diszciplínák segítségével, eredményeire támaszkodik, néha olyanokra is, amelyeket a transzlatorika speciális igényeire való tekintettel végeztek el. Ebből az következik, hogy a haladás a transzlatorikában nagymértékben a vele együttműködő diszciplínák körében előbb végbemenő lépéstől függ. Tehát a transzlatorikus elméleteket állandóan adaptálni és módosítani szükséges. Ennek a tükrében a jelölt disszertációja komoly és több esetben eredeti hozzájárulást jelent az általános transzlatorikus modell megalkotásához, amely szükségszerűen bővíteni fogja az alkalmazott transzlatorika arzenálját is.

A disszertáció jól olvasható, rendezett, jól áttekinthető kézirat, hivatkozástechnikája követi az adott szakterület gyakorlatát. Tartalmi felépítését tekintve a disszertáció nyolc

részből áll. Az előszó után a bevezető következik, amelyben a jelölt ismerteti a kutatás tárgyát, célját, módszerét, bemutatja a kutatási korpuszt és a vizsgálat elméleti keretét.

A második részben a jelölt részletesen bemutatja az általa kidolgozott fordítási szövegelemző modellnek az elméleti hátterét. Szó esik a fordítási szövegről és a fordítási szövegalkotásról, a koherencia- és a kohézió kutatásnak az elméleti hátteréről. Ezen kívül a szerző tárgyalja a retorikai szerkezet vizsgálatának elméleti és empirikus hátterét is.

A disszertáció harmadik része a hírszövegről szól, amely az elemzés korpuszát alkotja.

A negyedik fejezetben a jelölt tárgyalja és elemzi a kohéziós kötéseknek a szerepét a fordításban.

Az ötödik fejezetben elemzésre került az ismétlés fogalma a fordításban, bemutatván a kutatási módszereket, valamint az ismétlés- és makropropozicionális eltolódásokat is.

A következő hatodik, és hetedik fejezetek a topik és a retorikai szerkezetekről és vizsgálatának a módszertani megközelítésről szólnak..

A felsorolt fejezetek után, amelyek a disszertáció fő mondanivalóját képezik, következik az összegzés és a következtetések levonása, amelyekben a szerző értékeli a fordítási szövegelemző modellt, a koherenciaeltolódásokat, a szövegszintű stratégiákat a fordításban, valamint a fordítási univerzálékát is.

A disszertáció végén szerepelnek a hivatkozások, a magyar forrásnyelvi, valamint az angol célnyelvi szövegeket és a korpusz statisztikai adatait tartalmazó 6 darab függelék, a tárgy- és névmutató.

Az értekezés áttanulmányozása után a véleményemet a következőkben foglalom össze:

1. Az értekezés szerkezeti felépítése világos és logikus, a formai és technikai követelményeknek minden tekintetben eleget tesz. A felhasznált szakirodalom jelentős, ami arra utal, hogy a jelölt jól ismeri a kérdéssel összefüggő tudományos eredményeket. A szerző nem csak tudományos szempontból, de több más (például az alkalmazott transzlatorikai és nyelvészeti) vonatkozásban is fontos témát választott kutatási tárgyának. A disszertáció szorosan kapcsolódik a hazai és nemzetközi transzlatorikai kutatásokhoz, és kétségtelenül új eredményekkel és útmutatással gazdagítja azokat.

2. Az értekezésben bemutatott fordítási szövegelemző modellnek a terjedelmét tulajdonképpen két főfogalom, a koherencia és a kohézió határozza meg. A jelölt véleménye szerint: „A szöveg értelmezése során a kohézió és a koherencia állandó interakcióban áll. Az olvasó akkor tudja megérteni, feldolgozni a szöveget, ha képes dekódolni a felszíni függőségeket (pl. kohézió) és egyidejűleg értelmezni a mögöttes, fogalmi függőségeket

(koherencia) (20 o.) Továbbá úgy véli, hogy „A kohézió nyelvi jelenség, a koherencia azonban ennél tágabb fogalom, amely nyelvi és nem nyelvi jelenségeket is magába foglal. Kohézió a szöveg felszíni elemei között, grammatikai függéseken alapuló kölcsönös összefüggéseket értem, míg a koherencián azt a (szöveg)minőséget, amely a „mögöttes” tartalom (fogalmak és viszonyok) folyamatosságából és értelmezhetőségéből fakad” (21 o.).

Ezzel kapcsolatosan, a szerző figyelmébe szeretném ajánlani a következő gondolatomat. Véleményem szerint, a nyelvhasználatot vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a nyelvi anyag a beszélő számára egyrészt konkrét és közvetlen formában létezik, mint olyan kész állapotban lévő objektumok halmaza, amelyek bármikor közvetlen módon előhívhatók az emlékezetből, másrészt pedig, olyan kész anyag, amelynek az elemei nincsenek egyszer és mindenkorra rögzítve az emberi emlékezetben, mint változatlan, stabil, tartós egységek. Ezeknek az elemeknek a kontúrjai és a köztük meglévő határai mozgékonyak, változékonyak, ami számtalan alakváltozást, kontaminációt, valamint más egységekhez és számtalan használati feltételhez való alkalmazkodást is biztosít számukra, stb. Ezt figyelembe véve a nyelvhasználat alapegységének az *információs fragmentumot*, azaz az emberi memóriában tárolt nyelvi tapasztalatnak az olyan állandó és különböző nagyságú beszédsegmensét kell tekintenünk, amelyet a nyelvhordozó felhasznál a megnyilatkozások létrehozásakor és értelmezésekor. Ez a felhasználásra kész formában lévő beszédsegmens olyan, amelyet a beszélő szükség esetén előhív a saját belső mentális tárolójából a nyelvi kommunikáció céljából, és amelyet felismer, mint egy egészet a vevő által továbbított közlésekben is. Hozzá kell tenni azt is, hogy a beszéd folyamatában az *információs fragmentumokra* mindig ráakódnak a *metainformációs fragmentumok* is a *metainformációs operátorok* funkciójában, és így egységessé (koherenssé) teszik az adott közlést. (Lásd: Bańcerowski 2000).

A beszélő a memóriájában kész állapotban tárolt kommunikációs fragmentumok (=KF) óriási mennyiségével rendelkezik, amelyek összetételében rokon szóalakok is szerepelnek (Lásd: Bańcerowski 2008). A köztük meglévő számos kölcsönös összefüggés, egymásra való ráakodás, átszövés, kontamináció, az analógiák sűrű hálóját képezi. Így nem nehéz bármely ismert kifejezésből levezetni a rokon formák teljes „paradigmáját”, mivel minden egyes ilyen forma előhívja a többi formát is. Ennek következtében olyan illúzió támad, mintha a beszélők minden szó és kifejezés paradigmáját a grammatikai szabályok alapján hoznák létre. Ennek azonban ellentmondani látszik, azaz elég egyszerű, de sajnos általában figyelmen kívül hagyott tény, hogy egy szó vagy az egész kifejezés paradigmájának a kommunikációs kivitelezése soha sem egyforma. A paradigma egyes tagjait azonnal

felismerjük, más tagjait viszont úgy érzékeljük, mint többé vagy kevésbé természetesnek tűnő, elmosódott kontúrú alakokat. Lehetetlen olyan paradigmát találni, amely minden tagjának a beszélő nyelvi tevékenységében betöltött státusza egyenjogú lenne, és az értelmét, valamint a használati körét tekintve rendszeres, arányos, kölcsönös viszonyban lennének egymással. Ez azért van így, mert a nyelvhasználók valójában nem operálnak sem a paradigmákkal, sem pedig a paradigmák sémáival, hanem az ismert formálisan rokon kifejezések készletének a tartalmát veszik igénybe. Minden ilyen készlet egyéni jellegű és egyik sem teljes a lehetséges rokon formákat tekintve. Az asszociációs kölcsönhatások nemcsak formailag és használati körüket illetően módosíthatják kölcsönösen a KF-k kontúrajait, hanem ennek nyomán a KF-k „össze is keveredhetnek” oly módon, hogy összetevőik a beszélő tudatában egy kaleidoszkópszerű egésznek alkotnak. Ebből az anyagból a beszélő szubjektum újabb és újabb kontaminációkat hoz létre, és ezzel együtt újabb figurákat is, amelyekben, bár „elnyújtott” formában, de jelen vannak az emlékezetben tartósan rögzült kiinduló KF-k. Ennek a tükrében a nyelvhasználat nem a *generatív*, hanem a *reproduktív stratégiát* követi. A reproduktív stratégia elfogadása elméleti következtetéseket von maga után.

3. Minden modell az elméleti konstrukció, és mint olyan mindig az elméleti kritériumok figyelembevételétől függ. Például Hjelmslev véleménye szerint az elméletnek követnie kell a deduktív rendszereket. Több nyelvelmélet is lehetséges, ezért három kritériumot javasolt az elméletek értékelésére vonatkozólag. Ezek a következők: (1) *ellentmondásmentesség*, (2) *teljesség* és (3) *egyszerűség*. Chomsky viszont azt javasolta, hogy a nyelvi modellek értékelésénél figyelembe kell venni a *leírás adekvátsági fokát* (*gyenge, erős, magyarázó adekvátság*). A modellek egy része csak az első adekvátsági fokot, azaz a *leírás gyenge adekvátságát* éri el. Azokat a modelleket, amelyek elérik az *erős leírási adekvátságot*, alávetik a harmadik szintű értékelésnek, amelyet *magyarázó adekvátságnak* neveznek. Egyszerűsítve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy ebben az esetben a modell *természetességéről* van szó, tehát olyan modellről, amely nagy valószínűséggel megközelíti a nyelvi kompetencia formáját, azaz az ember nyelvi implicit tudását. Véleményem szerint a disszertációban bemutatott, a jelölt által létrehozott fordítási szövegelemző modell megfelel a szóban forgó értékelési kritériumoknak.

4. A vizsgálat alapját képező korpusz a politikai és gazdasági témájú magyar nyelvű újságcikkeket és ezek angol nyelvű fordítását tartalmazza. Ez esetben olyan szakszövegekről van szó, amelyeknek a specifikusságát már többen is vizsgálták. Szerintem nem közömbös, hogy a fordítást végző személyek angolul tudó magyarok vagy magyarul tudó angol

anyanyelvűek voltak-e, és hogy megfelelő szakkompetenciával rendelkeztek-e? Ha ugyanazt a szöveget többen fordítanák, a végeredmény soha nem lenne egyforma. Egyébként, az az érzésem, hogy egy adott fordító, ha többször is lefordítaná ugyanazt az eredeti szöveget soha sem tudná teljes mértékben megismételni az első fordítását.

5. Ehhez kapcsolódik a két szöveg, az eredeti és a fordítás ekvivalenciája a két konceptualizáció ekvivalenciáját jelenti, és mivel a konceptualizációs képesség a tapasztalatból következik, tehát az ekvivalencia a fordításban kizárólag a tapasztalati ekvivalenciából származhat. Az egyik ember tapasztalata azonban különbözik a másik emberétől – a különbségek nemcsak az egyes emberek között állnak fenn, hanem a társadalmi csoportok, nyelvközösségek stb. között is. Ez viszont kizárja az ekvivalenciát a fordításban. A kognitív álláspont ebben a kérdésben kevésbé pesszimista. A kognitív nyelvészet perspektívájából a „tapasztalat” kontinuum, azaz olyan skála, amelynek az egyik végén az egyéni, a másikon pedig az univerzális (alapvető, mindenekelőtt az emberi testtel kapcsolatos fizikai) tapasztalat helyezkedik el, és a két pólus közötti teret az adott kultúra sajátosságaiból eredő különböző tapasztalatok töltik ki. Ez a skála az adott nyelv konvencionalizációjával azonos. Minél közelebb helyezkedik el az adott fogalom az „univerzális” pólushoz, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ez a fogalom az adott nyelv fogalmi rendszerébe kerül és e nyelv konvencionális ábrázolásának elemévé válik. Bár a fogalmi rendszerek különböznek egymástól, maga a konceptualizációs képesség univerzális, mivel minden nyelv minden használója rendelkezik vele ugyanúgy, mint az elementáris emberi tapasztalat esetében. A megértést tehát nem korlátozza semmi, sőt, az egyes konceptualizációs rendszerek közötti különbségek sem gátolhatják a megértést. A megértés azonban nem lehet azonos a „fordítással”. A megértés olyan valami, ami az egyént jellemzi, és az egyén konceptualizációs képességeitől, valamint a fogalmaknak a saját tapasztalattal történő összekapcsolásától függ.

(5) A nyelvi elemzést a jelölt korrekten és precízen végezte el, igen tekintélyes nyelvi korpusz alapján. A nyelvi anyaggal való operálása és az adatok feldolgozása különleges „transzlatorikus” érzékkel történt, ami a szerző magas fokú tudományos felkészültségéről tanúskodik. A jelölt által is felsorolt új tudományos eredmények, amelyekkel teljes mértékben egyetértek, úttörő jellegűek, eredetiek és jelentősek. A szerző által alkalmazott módszertani megközelítés bizonyára alkalmas lesz más típusú nyelvi szövegek vizsgálatára is. Itt szeretném javasolni a disszertáció szerzőjének, hogy az ilyen témájú jövőbeni kutatásaiban vegye figyelembe a világ nyelvi képének az elméletét, valamint a nyelv – metanyelv, a szöveg

– metaszöveg, az információ – metainformáció megkülönböztetéssel járó elméleti következményeket, és legyen tekintettel a nyelvspecifikus axiológiai rendszerre is.

(6) A disszertáció szerzője kellő mennyiségű adat feldolgozása után reálisan, megalapozottan vonja le és foglalja össze a legfőbb következtetéseket. Kiemelem a szerző szaktudományos stílusának igényességét, tömörségét, szabatos fogalmazásmódját, és azt a gyakorlatát, hogy úgy vezeti be az új fogalmakat, terminusokat, hogy szükséges és elégséges mértékben meg is világítja őket.

(7) A disszertáció eredetiségéhez nem fér kétség.

(8) A benyújtott disszertáció tudományos érdemeit elismerem, komoly tudományos produktumnak tartom és nagyra értékelem a jelölt által végzett munkát, amely a kitűzött cél eléréséhez vezetett. Az értekezés mind formai, mind tartalmi szempontból megfelel a doktori disszertációkkal szemben támasztott követelményeknek. Ezt figyelembe véve javaslom a doktori értekezés nyilvános vitára bocsátását, és sikeres védelem esetén az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2015. október 12.

Bańcerowski Janusz

A nyelvtudományok doktora (az MTA doktora)